

ROPOLIS ET PORTVS CELEBERRIMVS DANIAE.

COPPEN HAGEN

Η ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΣΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ.

ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΛΙΓΕΣ ΓΕΝΙΚΕΥΣΕΙΣ

ΦΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

Πολλά λέχθηκαν και γράφτηκαν υπέρ ή κατά της ένταξης στην ΕΟΚ. Αυτός ο διάλογος –αν υπήρξε πραγματικά– έπασχε ήδη από γενικόλογους αφορισμούς. Σήμερα, τρία χρόνια μετά την προσχώρηση της Ελλάδας στη Ευρωπαϊκές Κοινότητες, μοιάζει τελείως ξεπερασμένος. Τώρα που το ΠΑΣΟΚ προσπαθεί, πιεσμένο και από τις κυβερνητικές του ευθύνες, να προωθήσει τα εθνικά συμφέροντα μέσα στους κοινοτικούς μηχανισμούς, και τώρα που ακόμα και το ΚΚΕ καλεί να το ψηφίσουν και εκείνοι που θέλουν να αγωνιστούν εναντίον των αρνητικών συνεπειών της ένταξης, ένας άλλος προβληματισμός γίνεται πιο επίκαιρος και πιο αναγκαίος. Πρόκειται για το πώς ακριβώς γίνεται αυτή η δουλειά της υποστήριξης των ελληνικών θέσεων μέσα στα κοινοτικά όργανα. Πώς διατάσσονται οι δυνάμεις, πώς ιεραρχούνται τα επιχειρήματα, πώς διατυπώνονται οι άξονες δράσεως και πώς υλοποιούνται. Από τη φύση του, ο προβληματισμός αυτός δεν ανέχεται τη γενικόλογια, και όσοι εννοούν να παραμένουν στους αφορισμούς, θα μείνουν για δεύτερη φορά στο περιθώριο των εξελίξεων, ενώ το πρώτο θύμα θα είναι πάλι τα ίδια τα εθνικά μας συμφέροντα.

Δυστυχώς, υπάρχει μια τάση προς λανθασμένη κατεύθυνση: εικονογραφείται από τη λεγόμενη «σκληρή» και «αγέρωχη» γραμμή ορισμένων κυβερνητικών στελεχών του ΠΑΣΟΚ, καθώς και από την στείρα καταστροφολογία του συνόλου του κομματικού μηχανισμού του ΚΚΕ, που εξακολουθεί να αντιλαμβάνεται τον αγώνα ενάντια στις αρνητικές συνέπειες, όπως λέει, σαν καταγγελία οποιασδήποτε κοινοτικής δραστηριότητας, όπως κάνει στην πραγματικότητα.

Όμως, οι κοινοτικοί θεομοί, δεν είναι κάτι το μονολιθικό: πρόκειται για περίπλοκους μηχανισμούς σύγκρουσης θέσεων, δημιουργίας συσχετισμού δυνάμεων, επιλογής συμμαχιών, που καταλήγουν στη λήψη αποφάσεων, οι οποίες τείνουν ν' αποτελούν τον κοινό παρονομαστή των αντιμαχόμενων συμφερόντων που εκφράζονται κατά τη διαδικασία της διατύπωσης από την Επιτροπή και συζήτησης από το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο των σχετικών προτάσεων. Για το λόγο αυτό ακριβώς, η πατροπαράδοτη ελληνική λεβεντιά δεν είναι η μόνη αρετή που μπορεί να οδηγήσει σε επιτυχίες. Χρειάζεται γνώση του αντικείμενου, επίγνωση του δαιδαλώδους μηχανισμού, ευλγισία στους πρακτικούς χειρισμούς και πολιτικότητα απέναντι στα συγκρουόμενα εθνικά και παραταξιακά συμφέροντα. Το κείμενο που ακολουθεί φιλοδοξεί να είναι μια μικρή συμβολή για την κατάρτιση ενός πρακτικού οδηγού υποστήριξης των ελληνικών θέσεων στα κοινοτικά όργανα. Για την ώρα, δεν νομίζω ότι είναι δυνατό να φτάσουμε σε μια πλήρη και αναλυτική τυπολογία όλων των συγκεκριμένων κατευθύνσεων προς τις οποίες θα έπρεπε να προσανατολιστεί το σύνολο του διοικητικού μηχανισμού της χώρας που ασχολείται με τα κοινοτικά θέματα. Για το λόγο αυτό, το κείμενό μας είναι συνταγμένο με μορφή περιπτωσιολογίας. Ξεκινώντας από πολύ συγκεκριμένα

και απτά ζητήματα, διερευνά το πώς λειτούργησε η ελληνική διοίκηση και διατυπώνει ορισμένες απόψεις για το πώς θα έπρεπε να λειτουργήσει. Η σειρά της απαρίθμησης δεν έχει αξιολογικό χαρακτήρα: τα παραδείγματα είναι επιλεκτικά και η διαπραγμάτευση τους τελείως περιστασιακή. Ελπίζω όμως ότι, στο τέλος, μπορούν να βγουν ορισμένα χρήσιμα γενικότερα συμπεράσματα.

1. Διαδικασία πληροφόρησης και διαβούλευσης

Ας αρχίσουμε από το πρόσφατο παρελθόν, που αποτελεί και ευθύνη της προηγούμενης κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας. Πρόκειται για την αξιοποίηση από ελληνικής πλευράς της δυνατότητας που δίνεται στο προσχωρούν κράτος να γνωστοποιεί και να υποστηρίζει τις απόψεις του στις αποφάσεις κρίσιμης σημασίας που λαμβάνονται κατά τη διάρκεια της λεγόμενης ενδιάμεσης περιόδου. Η περίοδος αυτή καλύπτει το διάστημα μεταξύ υπογραφής της Πράξης Προσχώρησης και έναρξης ισχύος της μετά την επικύρωση από τα Κοινοβούλια των κρατών μελών και του προσχωρούντος κράτους. Το ζήτημα είναι σημαντικό γιατί συνήθως η περίοδος αυτή διαρκεί δυο περίπου χρόνια (19 μήνες στην περίπτωση της Ελλάδας), γιατί είναι φυσιολογικό στο διάστημα αυτό να υπάρξουν αποφάσεις που θα δεσμεύουν το προσχωρούν κράτος μετά την προσχώρηση, και που δεν είναι πλέον δυνατό να αποτελέσουν αντικείμενο μεταβατικής περιόδου προβλεπόμενης από τη συνθήκη προσχώρησης, της οποίας το κείμενο είναι πλέον οριστικό. Για τους λόγους αυτούς προβλέπεται πάντα, με ειδικό πρωτόκολλο, διαδικασία διαβούλευσης και πληροφόρησης μεταξύ των κοινοτικών οργάνων και των αρχών του προσχωρούντος κράτους, προκειμένου να διατηρείται η δυνατότητα για το τελευταίο να παρεμβαίνει στον κοινοτικό θεσμικό μηχανισμό και, ενδεχόμενα, να εμποδίζει ή να διαμορφώνει τη λήψη των αποφάσεων εκείνων που κρίνει πρόσφορες να επηρεάσουν και τα δικά του συμφέροντα μετά την ένταξη. Παράδειγμα: κατά τη διάρκεια του 1980 (ενδιάμεση περίοδος για την Ελλάδα) συζητήθηκε και τελικά εγκρίθηκε η εφαρμογή του άρθρου 58 της Συνθήκης ΕΚΑΧ για την κρίση στη βιομηχανία σιδήρου και χάλυβα και επιβλήθηκαν, με αντικειμενικά κριτήρια, ποσοτώσεις παραγωγής σε όλες τις κοινοτικές επιχειρήσεις. Ήταν προφανές ότι τα περιοριστικά αυτά μέτρα θα εφαρμόζονταν και στις ελληνικές χαλυβουργίες μετά την 1η Ιανουαρίου 1981, πράγμα το οποίο και έγινε. Οι ελληνικές αρχές, παρά το ότι θα μπορούσαν θαυμάσια να είχαν εξηγήσει από τις αρχές του 1980 τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής σιδηρουργίας και να είχαν άνετα πετύχει (όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων) την ενσωμάτωση στις αποφάσεις περί ποσοτώσεων παραγωγής, τις ειδι-

κές εκείνες διατάξεις που θα προέβλεπαν παρεκκλίσεις υπέρ των ελληνικών βιομηχανιών, ετήρησαν σιγήν ιχθύος! Το αποτέλεσμα ήταν φυσικά να αφυπνισθούν αιφνίδια στις αρχές του επόμενου χρόνου, όταν ανακάλυψαν ότι οι ποσοτώσεις παραγωγής εφαρμόζονται και στην Ελλάδα. Και χρειάστηκαν επίπονες διαδικασίες για να υιοθετηθούν a posteriori οι εξαιρέσεις υπέρ των ελληνικών χαλυουργείων, πολλά από τα οποία αναγκάστηκαν να υποστούν πρόσθετες ζημιές και περιττά έξοδα, καθώς προσέφευγαν επανειλημμένα, αλλά μάταια, στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, το οποίο δεν μπορούσε να τους δώσει δίκαιο, αφού οι προσβαλλόμενες αποφάσεις ήταν καθόλα νόμιμες.

2. Οι ομάδες εργασίας του Συμβουλίου και της Επιτροπής

Το ίδιο ακριβώς πρόβλημα, μεταφερόμενο πλέον στην περίοδο της πλήρους ένταξης, περνάει μέσα από τις ομάδες εργασίας της Επιτροπής και του Συμβουλίου Υπουργών, όπου οι εμπειρογνώμονες και οι εκπρόσωποι των κρατών μελών προσπαθούν να επηρεάσουν σύμφωνα με τα συμφέροντα των χωρών τους, πρώτα τη διατύπωση της πρότασης της Επιτροπής και ύστερα τη διαμόρφωση της τελικής απόφασης του Συμβουλίου. Φυσικά, όλες οι ομάδες δεν ενδιαφέρονουν εξίσου όλα τα κράτη μέλη, ούτε στον ίδιο βαθμό. Η παρουσία όμως είναι αναγκαία παντού, γιατί αποδεικνύεται χρήσιμη στη δημιουργία ευνοϊκού συσχετισμού δυνάμεων. Έτσι, ψηφίζοντας με συγκεκριμένο τρόπο σε ένα θέμα δευτερεύουσας σημασίας στην ομάδα Χ, μπορείς να ζητήσεις κατόπιν την υποστήριξη των χωρών υπέρ των οποίων ψήφισες στην ομάδα Ψ, όπου κρίνεται σημαντικό θέμα για τα δικά σου εθνικά συμφέροντα. Πρόκειται επομένως ήδη για μια τεράστια εργασία ιεράρχησης στόχων και συντονισμού θέσεων. Επιπλέον, εκείνο που συνήθως διαφεύγει από την ελληνική πλευρά είναι ότι ομάδες με εξωτερικά τεχνικό αντικείμενο, μπορεί να είναι ιδιαίτερα κρίσιμες, για σοβαρότατα προβλήματα. Παράδειγμα: η ομάδα σήμανσης των τροφίμων, όπου τελευταία γίνεται μια απόπειρα εισαγωγής ενός τύπου ετικέτας για την μύρα, στα πλαίσια τροποποίησης της οδηγίας 79/112/ΕΟΚ, η οποία ετικέτα φαίνεται εξαιρετικά περιοριστική για την πληρότητα πληροφόρησης του καταναλωτή, πράγμα εξαιρετικά λεπτό για τη Γερμανία και την Ελλάδα που παράγουν μύρα μόνο από βυνοποιημένο κριθάρι και που έχουν επομένως κάθε συμφέρον να καταχωρηθεί η ανώτερη ποιότητα αυτής της μύρας, σε σχέση με τις άλλες που κατασκευάζονται από ρύζι ή καλαμπόκι. Κι όμως το θέμα αυτό, που είναι μάλιστα πολύ πιθανό να φθάσει σύντομα στο Δικαστήριο, το παρακολουθεί, από δική του πρωτοβουλία (!) ένας υπάλληλος της Μόνιμου Ελληνικής Αντιπροσωπείας (ΜΕΑ), ο οποίος ενεργεί (ευτυχώς ορθά) χωρίς όμως οδηγίες, χωρίς συντονισμό και ο οποίος μετατίθεται σύντομα στην Αθήνα λόγω τέλους της ελληνικής προεδρίας. Βέβαια, πολλά από τα κενά που παρατηρούνται στον τομέα αυτόν, οφείλονται στη φυσιολογική απειρία της ελληνικής διοίκησης, αλλά, δυστυχώς, όχι μόνο σ' αυτήν, όπως θα δούμε παρακάτω.

3. Αιτήματα περιορισμού των εισαγωγών – ρήτρες διασφάλισης

Ήταν προφανές και αναμενόμενο ότι ο δασμολογικός αφοπλισμός και το άνοιγμα της αγοράς σαν επακόλουθο της ένταξης, θα δημιουργούσε προβλήματα σε μια σειρά προϊόντων, όπου υπάρχει ομοειδής εθνική παραγωγή. Για το λόγο αυτό, και ορθά, στα τέλη του 1982, η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να ζητήσει από την Επιτροπή τον περιορισμό των εισαγωγών ορισμένων ομάδων προϊόντων, βάσει του άρθρου 130 της Πράξης Προσχώρησης, που προβλέπει γενική ρήτρα διασφάλισης κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Παρά το ότι η απόφαση ήταν σωστή, ο τρόπος με τον οποίο μεθοδεύτηκε υπήρξε καταστροφικός. Συγκεκριμένα: ζητήθηκαν μέτρα για προϊόντα καταγωγής τρίτων χωρών (ομπρέλες Ταϊβάν, κουρτίνες Ισπανίας, ελαφρές αγροτικές μηχανές Ιαπωνίας, τζάμια Τουρκίας και Βουλγαρίας) ενώ για τα προϊόντα αυτά είναι πιο εύκολη η λήψη μέτρων διασφάλισης βάσει του κανονισμού 288 περί του κοινού καθεστώτος εισαγωγής προϊόντων τρίτων χωρών στην Κοινότητα. Ζητήθηκαν επίσης περιοριστικά μέτρα για προϊόντα που δεν παράγονται καν στην Ελλάδα (!..), ή που η παραγωγή τους παρουσιάζει άνοδο, για τομείς, δηλαδή, που δεν μπορεί να αποδειχθεί πως βρίσκονται σε κρίση, όπως απαιτεί το άρθρο 130 (ορισμένα τρακτέρ και οι πάνες για μωρά). Αποτέλεσμα αυτών των αβλεψιών ήταν να αποδυναμωθεί το συνολικό βάρος των ελληνικών επιχειρημάτων και να μειωθεί η διαπραγματευτική ικανότητα της χώρας σε παρεμφερή θέματα. Παράλληλα, γίνεται καθημερινά όλο και πιο ανεξήγητο το γιατί η Ελλάδα δεν προστρέχει στη γενική οικονομική ρήτρα διασφάλισης του άρθρου 108 της συνθήκης ΕΟΚ, που αντίθετα απ' ό,τι διαδίδεται μπορεί να εφαρμοσθεί και μονομερώς βάσει του άρθρου 109, και η οποία είναι πολύ αποτελεσματικότερη από τις ειδικές ρήτρες και από αυτή ακόμα του άρθρου 130 ΠΠ, που δεν θα είναι, έτσι κι αλλιώς, εφαρμόσιμη μετά την 31η Δεκεμβρίου 1985. Θα μπορούσε, φυσικά, να μας αντιπαραθέσει κάποιος το επιχείρημα ότι η προσφυγή στο άρθρο 108 αποτελεί το ultimatum remedium, το οποίο φυλάγεται για το τέλος, υπάρχουν όμως σοβαροί λόγοι ανησυχίας για το κατά πόσο προετοιμάζεται μεθοδικά αυτή η υπόθεση, που θα έχει αναμφισβήτητη και σοβαρό πολιτικό κόστος, ειδικά σε παραμονές εκλογών. Και οι ανησυχίες αυτές μεγαλώνουν, όταν βλέπει κανείς τι συμβαίνει στο επόμενο ζήτημα που εξετάζουμε.

4. Βιομηχανική πολιτική

Είναι σχεδόν αυτονόητο πως οι κλάδοι της ελληνικής βιομηχανίας, οι οποίοι διαθέτουν περιθώρια ανάπτυξης, έχουν ανάγκη αναδιάρθρωσης και στήριξης προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον οξυμένο ανταγωνισμό που προέκυψε σαν επακόλουθο της ένταξης. Είναι επίσης γνωστό ότι η Κοινότητα θα ήταν διατεθειμένη να βοηθήσει χρηματοδοτικά, με διάφορους τρόπους, (Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, Κοινοτικά Ταμεία, ειδικές δανειοδοτήσεις, ad hoc γραμμές στον κοινοτικό προϋπολογισμό) κάθε προσπάθεια προς την κατεύθυνση αναδιάρ-

θρωσης ολόκληρων βιομηχανικών τομέων. Έχουν φθάσει ήδη στον Τύπο πληροφορίες (και είναι αληθείς), σύμφωνα με τις οποίες οι αρμόδιοι έλληνες υπουργοί και υφυπουργοί ζητούν επίμονα από τον αντιπρόεδρο Davignion να ξεκαθαρίσει σε ποιους τομείς και με ποια ποσά η Κοινότητα σκοπεύει να ενισχύσει τη δοκιμαζόμενη ελληνική βιομηχανία. Η απάντηση είναι αναπόφευκτη: οφείλει πρώτα η ελληνική πλευρά να παρουσιάσει συγκεκριμένα προγράμματα αναδιάρθρωσης και να καθορίσει τη δική της χρηματοδοτική συμμετοχή, οπότε θα είναι και η Κοινότητα σε θέση να προσδιορίσει το εύρος και το ύψος της δικής της συμβολής, που είναι καταρχήν δεδομένη. Ακόμα και στα πλαίσια του μνημονίου, που χρονολογείται από τον Μάρτιο 1982, η ελληνική πλευρά παρέπεμπε στις διατάξεις του πενταετούς προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης για τις συγκεκριμένες αυτές αναδιρθρώσεις. Δύο χρόνια μετά, το πενταετές βρίσκεται ακόμα στα προλεγόμενα, και καμία συγκεκριμένη ανάλυση δεν έχει δει, μέχρι σήμερα, το φως. Τελευταία, ο κ. Βαΐτσος ανακοίνωσε ότι επίκειται η ανακοίνωση μέτρων για είκοσι τομείς παραγωγής. Ας περιμένουμε λοιπόν, αλλ' ας έχουμε επίσης συνείδηση ότι ο χρόνος που χάνεται είναι πολύτιμος και ότι δεν ευθύνεται η Κοινότητα για την αδράνεια της ελληνικής διοίκησης.

5. Κοινοτικά Ταμεία – εθνικές ενισχύσεις

Είναι επίσης γνωστό, πως οι κοινοτικές χρηματοδοτικές συνδρομές δεν χορηγούνται In Abstracto. Κάθε κράτος μέλος διαθέτει βέβαια το ποσοστό του στα κοινοτικά ταμεία, υπό δύο όμως προϋποθέσεις: α) ότι δεν μπορεί να το απορροφήσει παρά μόνο με την υποβολή προγράμματος, που ν' ανταποκρίνεται στα κριτήρια της χρηματοδότησης, και β) υπό τον όρο του ελέγχου της καλής εκτέλεσης του χρηματοδοτηθέντος προγράμματος· σε περίπτωση που διαπιστώνονται ατασθαλίες ή αδυναμία εκτέλεσης του έργου, τα χρήματα πρέπει να επιστραφούν. Έτσι, κάτι που δεν λέγεται συχνά, που συμβαίνει όμως σε αρκετή έκταση, είναι ότι η χώρα μας ούτε απορροφά αυτό που της ανήκει από τα κοινοτικά ταμεία, ούτε είναι έτοιμη να χρησιμοποιήσει έστω και εκείνες τις χρηματοδοτήσεις, που, στην αρχή κυρίως, της χορηγήθηκαν με ελαστική εφαρμογή των κριτηρίων. Χωρίς να μπούμε σε ποσοστά, είναι πλέον γνωστό πως η Ελλάδα θα αναγκαστεί σύντομα να επιστρέψει τμήμα κοινοτικών χρηματοδοτήσεων που δεν μπόρεσε να κινητοποιήσει, και αν μάλιστα οι έλεγχοι γίνουν αυστηρότεροι υπάρχει φόδος και οι επιστροφές να διογκωθούν.

Παράλληλη είναι η κατάσταση και με τις κρατικές ενισχύσεις. Ως προς το ζήτημα αυτό, εξακολουθεί να ισχύει η περίοδος χάριτος υπέρ της Ελλάδας σχετικά με τον έλεγχο των παρανόμων χορηγούμενων κρατικών ενισχύσεων. Αυτό όμως δεν είναι δυνατό να συνεχιστεί επ' άπειρον. Εν όψει επομένως του επικείμενου ελέγχου, πρέπει να αντιληφθεί η ελληνική διοίκηση, πως έχει κάθε συμφέρον να κοινοποιεί στην Κοινότητα, όπως προβλέπουν οι συνθήκες, τις ενισχύσεις αυτές. Πολύ περισσότερο που και το Πρωτόκολλο 7 και η απάντηση της Επιτροπής στο μνημόνιο προβλέπουν ότι τα κριτήρια της νομιμότητας των κρατικών ενισχύσεων θα εφαρμόζονται στην Ελλάδα με τρόπο που να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες και τις αναπτυξιακές αναγκαιότητες της ελληνικής οικονομίας. Δεν ωφελεί σε τίποτα η νοοτροπία, βάσει της οποίας αποτελεί ένδειξη εθνικής υπερηφάνειας και εξυπνάδας η απόκρυψη από την Κοινότητα των ενισχύσεων αυτών. Το κόστος μιας τέτοιας πολιτικής κινδυνεύει να είναι πολύ μεγαλύτερο στο άμεσο μέλλον από την τακτική της τήρησης των κανόνων του παιχνιδιού.

6. Παραβιάσεις του κοινοτικού δικαίου – Προσφυγές στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο

Η Επιτροπή έχει από τις συνθήκες (άρθρο 155) την υποχρέωση να εγγυάται την τήρηση του κοινοτικού δικαίου. Άμεση απόρροια του πρωταρχικού αυτού καθήκοντος της Επιτροπής είναι να προσβάλει ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, κατά τη διαδικασία του άρθρου 169 Συνθ. ΕΟΚ, κάθε νομοθετική ή κανονιστική ρύθμιση του εθνικού δικαίου που έρχεται σε αντίθεση με τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει το κράτος μέλος στα πλαίσια των συνθηκών και του παραγώγου δικαίου.

Μια πρώτη παρατήρηση επιβάλλεται να γίνει γιατί το θέμα αυτό έχει φορτισθεί στην Ελλάδα με μια αδικαιολόγητη συναισθηματική ένταση. Η Επιτροπή λαμβάνει κάθε μήνα εκατοντάδες καταγγελίες σχετικά με παραβιάσεις του κοινοτικού δικαίου στα κράτη μέλη. Το βάσιμο των καταγγελιών αυτών ερευνάται από τις αρμόδιες υπηρεσίες και οι περισσότερες μπαίνουν στο αρχείο συνοδευόμενες από ευγενική απάντηση στους καταγγέλοντες. Για όσες κριθούν βάσιμες, αρχίζει η διαδικασία του άρθρου 169: δεκάδες γράμματα οχλήσεως φεύγουν κάθε μήνα από τις υπηρεσίες της Επιτροπής. Αν το κράτος μέλος συμμορφωθεί ή απαντήσει ικανοποιητικά η υπόθεση τίθεται και πάλι στο αρχείο. Σε αντίθετη περίπτωση, του απευθύνεται η αιτιολογημένη γνώμη που το καλεί να συμμορφωθεί προς το περιεχόμενο της σε διάστημα 2 μηνών το πολύ. Αν και το διάστημα αυτό παρέλθει άπρακτο η Επιτροπή οφείλει να προσφύγει στο Δικαστήριο. Τέτοιες προσφυγές γίνονται εκατό περίπου κάθε χρόνο, και βρίσκονται σε συνεχή αύξηση, πράγμα που σημαίνει ότι πρόκειται για μια τετριμμένη διαδικασία, που έχει σα στόχο την εξασφάλιση της ενιαίας εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου στα κράτη μέλη. Αντιδράσεις επομένως του τύπου «μας τρέχουν στα Δικαστήρια» ή «η ΕΟΚ εναντίον της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας μας» ή ακόμα ότι «και ο πληρεξούσιος Έλληνας Νομικός Σύμβουλος της επιτροπής είναι άπατρις, αρνησίπατρις και πληρωμένος πράκτορας των συμφερόντων του διεθνούς κεφαλαίου», πρέπει να θεωρούνται παρασπλανητικές και επιζήμιες. Αντί αυτού του φθηνού πατριωτικού ρομαντισμού, θα ήταν προτιμότερο να επεξεργάζονται οι ελληνικές αρχές μια ψύχραιμη, συνεπή και ολοκληρωμένη πολιτική ως προς την παρουσία και εκπροσώπηση των συμφερόντων τους ενώπιον του Δικαστηρίου. Στοιχεία μιας τέτοιας πολιτικής θα ήσαν: α) τήρηση της προδικαστικής διαδικασίας και απάντηση στα σχετικά έγγραφα της Επιτροπής, β) επιλογή των υποθέσεων όπου η συμμόρφωση είναι ανώδυνη,

ώστε να συγκεντρώνεται η προσοχή στις υποθέσεις εκείνες, όπου πράγματι διακυβεύονται σοβαρά εθνικά συμφέροντα. Η πρόσφατη προσφυγή της Επιτροπής σχετικά με την απαγόρευση πώλησης με δόσεις εισαγομένων αυτοκινήτων, αποτελεί κλασικό παράδειγμα προς αποφυγή, γιατί άνετα η ελληνική πλευρά θα μπορούσε να είχε καταργήσει την απόφαση 608 της Νομισματικής Επιτροπής, γ) *κατευθείαν προσφυγή της ελληνικής κυβέρνησης* εναντίον των πράξεων εκείνων των κοινοτικών οργάνων που θίγουν εθνικά συμφέροντα. Οι υποθέσεις του τοματοπολτού και των υφαντουργικών προϊόντων είναι ενδεικτικές: στη μεν πρώτη, οι ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις προσέφυγαν ατομικά στο Δικαστήριο καταγγέλοντας τον τρόπο υπολογισμού της κοινοτικής χρηματοδότησης και η προσφυγή τους απορρίφθηκε για λόγους τυπικούς σύμφωνα με το άρθρο 173 Συνθ. ΕΟΚ. Σε δεύτερη φάση, ακολουθήθηκε η σωστή διαδικασία και εκκρεμεί υπόθεση στο Δικαστήριο, ως προς την ουσία αυτή τη φορά. Στη δεύτερη υπόθεση, η ελληνική κυβέρνηση αφήσε την Πειραιϊκή-Πατραϊκή και τις άλλες μεγάλες ελληνικές εταιρείες να προσφύγουν ατομικά εναντίον της νομιμότητας εφαρμογής της ρήτρας διαφυγής του άρθρου 130 της Πράξης Προσχώρησης, βάσει του οποίου επιβλήθηκαν περιορισμοί στις ελληνικές εξαγωγές προς τη Γαλλία, με αποτέλεσμα να υπάρχει πάντα ο κίνδυνος απόρριψης της προσφυγής για τους ίδιους οικονομικούς λόγους, δ) *Παρέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης* σε όλες τις υποθέσεις που αφορούν έμμεσα τα εθνικά συμφέροντα. Παράδειγμα, η πρόσφατη υπόθεση για το κρατικό μονοπώλιο διυλίσεως πετρελαίου και εμπορίας πετρελαιοειδών προϊόντων στην Ιρλανδία, όπου ο υπάλληλος της Μόνιμης Αντιπροσωπείας έλαβε εντολή να υποστηρίξει τις θέσεις της ιρλανδικής κυβέρνησης, μόλις δύο μέρες προ της δικασίμου. Με ανεπαρκή προετοιμασία και χωρίς συνεννόηση με τους Ιρλανδούς συμμάχους μας στο συγκεκριμένο θέμα, η παρέμβαση κινδύνευσε να κάνει πιο πολύ κακό, παρά καλό.

Βεβαίως, μπορεί και πάλι να αντιταχθεί πως βρισκόμαστε ακόμα στην αρχή, πράγμα που δικαιολογεί μια σχετική απειρία, κάποτε όμως πρέπει να γίνει και κάποια αρχή προς την αντίστροφη κατεύθυνση μείωσης του θυμικού στοιχείου και ανάπτυξης της έλλογης και οργανωμένης προετοιμασίας των δικαστηριακών μας παρεμβάσεων. Όσο αυτό καθυστερεί, εμείς δεν μπορούμε να είμαστε παρά κριτικοί και απαισιόδοχοι.

7. Διοικητικά ζητήματα

Κάτω από το γενικό αυτό κεφάλαιο, μπορούμε να εξετάσουμε με τρία επιμέρους προβλήματα: α) τους έλληνες υπαλλήλους των κοινοτικών οργάνων, β) τη Μόνιμη Ελληνική Αντιπροσωπεία (ΜΕΑ) και γ) τις σχέσεις ελληνικής και κοινοτικής διοίκησης. Φυσικά, πρόκειται για ορισμένες μόνο νύξεις, που δεν έχουν καμιά απολύτως φιλοδοξία εξάντλησης του θέματος. Αρχίζουμε λοιπόν:

α) *Οι Ευρωπαϊκοί υπάλληλοι*: Κάθε κράτος μέλος εκπροσωπείται στα κοινοτικά όργανα, από το κατώτατο ως το ανώτατο κλιμάκιο, με ένα αριθμό υπαλλήλων που υπολογίζεται ανάλογα με το ειδικό βάρος της κάθε χώρας. Χωρίς να μπορούμε σε αριθμητικές αποδείξεις, κοινή διαπίστωση αποτελεί το γεγονός ότι η Ελλάδα, τρία χρόνια μετά την ένταξη, υποεκπροσωπείται τόσο

σε αριθμό όσο και σε σημασία των θέσεων που δόθηκαν στους υψηλά ιστάμενους έλληνες υπαλλήλους, οι οποίοι –κατά κοινή ομολογία– έχουν τοποθετηθεί σε πόστα καθόλου νευραλγικά και σχετικά ουδέτερα (π.χ. σύμβουλοι σε διάφορες Γενικές Διευθύνσεις χωρίς αρμοδιότητα επί συγκεκριμένου φακέλου). Είναι περιττό να τονιστεί, πόσο η κατάσταση αυτή υποβιβάζει την εμπέδεια της ελληνικής παρουσίας και πόσο αυτό οφείλεται στην αδράνεια της ελληνικής κυβέρνησης. Βέβαια, οι κοινοτικοί υπάλληλοι οφείλουν να ασκούν τα καθήκοντά τους με πλήρη ανεξαρτησία, δεν διαφεύγει όμως από κανέναν ότι η σύνδεσή τους με την εθνική κυβέρνηση είναι χρήσιμη και για την Κοινότητα και ότι, όπως γνωρίζουν και οι ίδιοι, οι καλές τους σχέσεις με την εκάστοτε κυβέρνηση είναι δυνατό να βοηθήσουν την καριέρα τους. Είναι προφανές επομένως, και όλες οι χώρες έτσι κάνουν, ότι οι κοινοτικοί υπάλληλοι συνολικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν –με την καλή έννοια– σαν ομάδα πίεσης για την υποστήριξη των εθνικών συμφερόντων. Κάτι τέτοιο, προϋποθέτει φυσικά να σταματήσουν τα αναθέματα, η καχυποψία και οι κατηγορίες του τύπου «πράκτορες του ευρωπαϊκού καπιταλισμού». Προϋποθέτει επίσης την ύπαρξη έλληνα επίτρο-

που πλαισιωμένου από δυναμικό επιτελείο επιστημονικά καταρτισμένων και πολιτικά ικανών στελεχών, που θα αποτελέσει πραγματική γέφυρα μεταξύ ελληνικής διοίκησης και κοινοτικών υπαλλήλων. Κοινή είναι η διαπίστωση ότι το γραφείο του έλληνα επιτρόπου, στη σημερινή του σύνθεση δεν ανταποκρίνεται ούτε σ' αυτή τη στοιχειώδη αποστολή του. Προϋποθέτει, τέλος, εντονότερο ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης για τη μεταχείριση και το γόητρο των ελλήνων υπαλλήλων της Κοινότητας.

β) *Η ΜΕΑ* αποτελεί το προχωρημένο φυλάκιο της υποστήριξης των εθνικών συμφερόντων στην έδρα των κοινοτικών οργάνων. Αυτή παίρνει πρώτα το σφίγμο των κοινοτικών εξελίξεων, αυτή ενημερώνει το κέντρο για τα τεκταινόμενα και προτείνει κατευθύνσεις δράσης, αυτή αναλαμβάνει τέλος, μέχρι και στο επίπεδο του COREPER, την υποστήριξη των θέσεων που τελικά υιοθετούνται. Από τη φύση και το ρόλο της, οφείλει να είναι μια υποδειγματική δημόσια υπηρεσία. Λόγω της μεγάλης χρηματικής επιβάρυνσης που προκύπτει για το δημόσιο, πρέπει να είναι επίσης υπηρεσία όσο γίνεται ολιγομελής. Πρέπει επομένως να είναι –ας μη φοβόμαστε τις λέξεις– μια υπηρεσία ελίτ. Δυστυχώς, ενώ υπήρξαν, μετά την κυβερνητική αλλαγή, ελπίδες ότι η ΜΕΑ θα εκινείτο προς αυτή την κατεύθυνση, τείνει σήμερα να γίνει το ακριβώς αντίθετο. Οι θέσεις δίνονται σε ημετέρους μετρίας κατάρτισης και οι ανακλήσεις γίνονται με κριτήρια προσωπικής αντεκδίκησης. Βέβαια, δεν είναι νοητές ισόβιες τοποθετήσεις στη ΜΕΑ. Είναι σωστό αυτό που ακούστηκε περί αποφυγής δημιουργίας σώματος μεταναστών – δημοσίων υπαλλήλων. Από 'κει όμως, μέχρι τις ετήσιες και εξαμήνες ανανεώσιμες (!) συμβάσεις υπάρχει διαφορά. Κάποιος που δεν ξέρει αν θα μείνει περισσότερο από 12 μήνες σ' ένα ξένο τόπο, θα ενδιαφερθεί μόνο να αγοράσει αφορολόγητο αυτοκίνητο, έγχρωμη τηλεόραση, video κλπ. Το κατώτατο όριο παραμονής πρέπει επομένως να είναι τρία χρόνια. Για τους προϊσταμένους τμημάτων δεν θα πρέπει να είναι, σε καμιά περίπτωση, κατώτερο από πέντε χρόνια. Θα πρέπει ακόμα να υπάρχει μία περίοδος ενός μήνα, όπου ο απερχόμενος να

παράδωσει τους φακέλους στον αντικαταστάτη του και να τον παρουσιάσει στους κοινοτικούς συνομιλητές του. Αλλιώς, όλη η δουλειά ετών μπορεί να πάει χαμένη, και αυτό είναι τραγικό για τα εθνικά συμφέροντα, για τα οποία όλοι κόπτονται τόσο πολύ. Όμως, στην Ελλάδα, φαίνεται πως είναι άγνωστοι οι στοιχειώδεις αυτοί κανόνες χρηστής διοίκησης και καλής διαχείρισης. Για να μην αναφερθούμε παρά σε δυο χτυπητά παραδείγματα, ο πρώτος οικονομικός σύμβουλος της ΜΕΑ εκλήθη στις αρχές Φεβρουαρίου, μετά επτά χρόνια γόνιμης εργασίας, να βρισκείται στην Αθήνα εντός μηνός, χωρίς καν να έχει δει τον αντικαταστάτη του, ενώ ο υπεύθυνος για τα περιφερειακά και μεσογειακά προγράμματα έλαβε γνώση της ανάκλησής της πριν κλείσει χρόνος παραμονής του στις Βρυξέλες, και οφείλει να παρουσιαστεί στην Αθήνα στις 14 Μαρτίου, πέντε μέρες δηλαδή πριν τη σύνοδο κορυφής, όπου θα κριθούν σημαντικότερα θέματα της αρμοδιότητάς του!... Λόγοι δεν υπάρχουν άλλοι από τις λεπτές ισορροπίες διαπροσωπικών επιρροών, ενώ η ΜΕΑ θα έπρεπε να είναι η κατεξοχήν υπηρεσία όπου η συνέχεια της διοικητικής μηχανής θα έπρεπε να υπερισχύει, όχι μόνο των ενδοκομματικών ερίδων, αλλά και αυτών ακόμη των κυβερνητικών αλλαγών. Είμαστε όμως πολύ μακριά ακόμα από αυτό το ύψος και αυτό το ήθος άσκησης διοίκησης και εξουσίας.

γ) Οι σχέσεις εθνικής και κοινοτικής διοίκησης έχουν δυο πλευρές. Για τη μία, που αφορά τη μεταχείριση των ελλήνων ευρωπαλλήλων από το επίσημο ελληνικό κράτος, μιλήσαμε ήδη. Η δεύτερη πλευρά αφορά τις ανταλλαγές μεταξύ κοινοτικών και υπαλλήλων των εθνικών διοικήσεων. Η πρακτική αυτή, που είναι μάλιστα και καταστατικά κατοχυρωμένη, ωφελεί κυρίως τα κράτη μέλη και χρησιμοποιείται ευρύτατα από τη μεγάλη πλειοψηφία των κρατών αυτών. Έτσι, αποσπώντας για περιορισμένο χρονικό διάστημα υπαλλήλους της εθνικής διοίκησης στα κοινοτικά όργανα, και αντίστροφα έλληνες υπαλλήλους της ΕΟΚ στην εθνική διοίκηση, η χώρα ωφελείται διπλά: από τη μια μεριά, μετεκπαιδεύει δωρεάν τα στελέχη της στη διαχείριση της κοινοτικής πολιτικής, και από την άλλη κάνει χρήση ήδη ειδικευμένων στελεχών για τις εσωτερικές της ανάγκες. Βέβαια, όσο θα επιζεί η καχυποψία και η πρακτοριακή χυδαία φιλολογία, οι δυνατότητες αυτές θα παραμένουν ανεκμετάλλευτες. Τουλάχιστον όμως, ακόμα και υπό την παρούσα κατάσταση, το ένα σκέλος των ανταλλαγών αυτών θα μπορούσε «ακίνδυνα» να ενεργοποιηθεί. Πρόκειται φυσικά για την αποστολή υπαλλήλων της ελληνικής διοίκησης στην Κοινότητα. Είναι γνωστό π.χ. ότι στα πλαίσια του προγράμματος ESPRIT για τις νέες τεχνολογίες, η Επιτροπή ψάχνει να βρει συνεργάτες, με συμβατική σχέση, από όλα τα κράτη μέλη, οι οποίοι θα έρχονται ενημερωτικά, για ένα-δύο χρόνια, στις αρμόδιες υπηρεσίες προκειμένου να ενημερωθούν στους στόχους και στη λειτουργία του φιλόδοξου αυτού προγράμματος. Από την Ελλάδα όμως δεν υπάρχει ούτε μία υποψηφιότητα, παρά τους πατριωτικούς λόγους που εκφωνούνται κατά καιρούς, σχετικά με την αναγκαιότητα να μην χάσει η πατρίδα μας το τρένο της τούτης βιομηχανικής επανάστασης. Μωραίνει Κύριος, ον βούλεται πλωλευάι...

8. Το στυλ της ελληνικής προεδρείας

Όλες οι παραπάνω αδυναμίες εκφράστηκαν με τρόπο παραστατικό και συμπυκνωμένο κατά τη διάρκεια της άσκησης από την Ελλάδα της Προεδρείας του Συμβουλίου Υπουργών (1 Ιουλίου 1983 – 31 Δεκεμβρίου 1983).

Κακή γνώση των θεμάτων: Χαρακτηριστικό παράδειγμα η στάση αρμόδιου περί τα οικονομικά υφυπουργού, που «αείλησε» αντιπρόεδρο της Επιτροπής, ότι η Ελλάδα δεν θα εφαρμόσει τον ρυθμιστικό φόρο, αν η Κοινότητα δεν επιταχύνει τη χρηματοδότηση των προγραμμάτων του μνημονίου. Φυσικά, η απάντηση ήταν ότι –όπως και είναι αλήθεια– ο ρυθμιστικός φόρος αποτελεί παραχώρηση στην Ελλάδα, και η Κοινότητα δεν θα είχε αντίρρηση να ανακληθεί η συμφωνία κυρίων και ν' αρχίσουν οι προσφυγές για παράβαση του άρθρου 95 της Συνθ. ΕΟΚ.

Κακή προετοιμασία και άγνοια των διαδικασιών

Χαρακτηριστικό παράδειγμα η παρουσία μας στο Συμβούλιο «Βιομηχανίας» της 5 Νοεμβρίου 1983, όπου εγγράψαμε στην ημερήσια διάταξη το ελληνικό μνημόνιο σχετικά με τις απαντήσεις μας στα πλαίσια της ενίσχυσης της εσωτερικής αγοράς, χωρίς να έχουμε προετοιμάσει μια πλειοψηφία αντιπροσωπειών και παρά το ότι όλη η υπόλοιπη ημερήσια διάταξη αφορούσε θέματα έρευνας και τεχνολογίας. Αποτέλεσμα: μόνο η Ιρλανδία υποστήριξε τη συζήτηση του μνημονίου μας, ενώ ακόμα και ο σοσιαλιστής Fabius είπε ότι βρίσκει πως το ελληνικό μνημόνιο περιέχει ενδιαφέρουσες ιδέες, αλλά ότι οφείλει να συζητηθεί μαζί με τα υπόλοιπα παρόμοια κείμενα σχετικά με την ενίσχυση της εσωτερικής αγοράς, που έχουν ήδη υποβάλει και άλλες αντιπροσωπείες. Και το Συμβούλιο ομόφωνα πέρασε στο επόμενο θέμα της ημερήσιας διάταξης.

Στεγανό μεταξύ ελληνικής και κοινοτικής διοίκησης

Οι έλληνες υπάλληλοι των κοινοτικών οργάνων κρατήθηκαν επιμελώς έξω από όλες τις διαδικασίες, με αποτέλεσμα να μην αξιοποιηθεί το θετικό περιεχόμενο κλίμα στο οποίο θα μπορούσαν να είχαν συμβάλει.

Ο κατάλογος αυτός θα μπορούσε να μακρύνει πολύ. Μπορεί όμως να γίνει και κάποια σύνθεση. Όλα τα παραπάνω συμπτώματα ξεκινούν από δύο βασικά πολιτικοϊδεολογικά αντανακλαστικά, που διακρίνουν ένα μεγάλο τμήμα του στελεχικού δυναμικού του ΠΑΣΟΚ από τα κατώτερα ως τα ανώτατα κλίμακα: πρόκειται για μια άκριτη εθνική υπερηφάνια ανάμικτη με αρκετή δόση κουτοπονηριάς. Τα δύο αυτά στοιχεία εκφράζονται στη συγκεκριμένη πολιτική πρακτική με αυτό που συνηθίστηκε να λέγεται «σκληρή στάση», συνοδευόμενη από τακτικά κόλπα, προκειμένου να «χοροιδέψουμε τους κοιτόφραγκους», όπως λέγεται γαοακρητιστικά Κορωνίδα αυτής

της νοοτροπίας υπήρξε η στάση μας σε διάφορες φάσεις της πολιτικής συνεργασίας, όπου αδέξιοι χειρισμοί (Τζάμπο - Πολωνικά) δημιούργησαν ανώφελες εντάσεις, που αποδείχθηκαν επιζήμιες ως προς την ταυτόχρονη διαπραγμάτευση άλλων θεμάτων με κρίσιμο εθνικό ενδιαφέρον (Κύπρος - μνημόνιο). Λαμπρές και κραυγαλέες εξαιρέσεις στη γενική αυτή κατάσταση αποτέλεσαν αναμφισβήτητα οι υπουργοί Σημίτης και Βάρφης καθώς και οι στενοί συνεργάτες τους, που κατάφεραν και τα εθνικά συμφέροντα να ξευληρέψουν και την εκτίμηση των συναδέλφων τους να κερδίσουν, εγγράφοντας έτσι υποθήκες υπέρ των ελληνικών συμφερόντων για το μέλλον. Ήταν δε εξαιρετικά λυπηρό να παρατηρεί κανείς, πως το έργο αυτών των υπουργών υπονομευόταν από διάφορα στελέχη, ακόμα και από ορισμένους συναδέλφους τους στην κυβέρνηση. Και φτάνουμε εδώ σ' ένα τελευταίο θέμα κρίσιμης σημασίας, που πρέπει να προσέξει ιδιαίτερα η ηγεσία του ΠΑΣΟΚ: στο κόμμα αυτό προσχώρησαν όψιμα και πήραν θέσεις πολλοί περιστασιακοί οπαδοί, κινούμενοι σχεδόν αποκλειστικά από προσωπικές φιλοδοξίες. Αυτοί αισθάνονται, έτσι κι αλλιώς, ανασφαλείς. Πιο ανασφαλείς ακόμα αισθάνονται εκείνοι που δεν έχουν τα απαραίτητα προσόντα για τις θέσεις που κατέχουν. Μόνη τους δυνατότητα παραμονής στις απολαυτές της εξουσίας, εμφανίζεται τότε η ίντριγκα, το «κάρφωμα» και η προσκόλληση στον εκάστοτε ισχυρό. Τα φαινόμενα αυτά είναι ιδιαίτερα έντονα στις Βρυξέλες, όπου υπάρχει από τα πράγματα και συγκέντρωση και πέρασμα υψηλών πολιτικών και τεχνοκρατικών στελεχών και παίζουν έντονο υπονομευτικό ρόλο στην υποστήριξη των συμφερόντων μας. Το ΠΑΣΟΚ πρέπει να διδαχθεί, όσο είναι καιρός, από την εμπειρία αυτή, να απορρίψει τους οπαδούς αυτούς, που θα είναι άλλωστε και οι πρώτοι που θα εγκαταλείψουν το καράβι μόλις παρουσιαστούν τα πρώτα ρήγματα, και να ανοιχθεί περισσότερο προς εκείνους που αν και δεν εκλιπαρούν να αποκτήσουν την κομματική ταυτότητα, έχουν και δυνατότητα και διάθεση να βοηθήσουν μια συνεπή κυβερνητική πολιτική.

Νομίζω, πως οι λίγες γενικεύσεις που θα ήθελα να κάνω, μετά την ευρύτατη περιπτώσιολογία που προηγήθηκε, προκύπτουν ανάγλυφα από τα οκτώ σημεία που θίχθηκαν παραπάνω. Τελείως τηλεγραφικά θα μπορούσε να λεχθεί, ότι η αποτελεσματική υποστήριξη των ελληνικών συμφερόντων στα κοινοτικά όργανα, έχει ανάγκη:

Από περισσότερη γνώση και λιγότερο πατριωτισμό

Ένας υπάλληλος του οποίου το ενημερωτικό σημείωμα στον Υπουργό του αποτελείται από τέσσερις εναλλακτικές λύσεις σταδιακής υποχώρησης (μιας και μιλάμε για διαπραγματεύσεις) είναι πολύ πιο σκληρός από κάποιον άλλο που συμβουλεύει τον Υπουργό του να τηρήσει αμείλικτη στάση και τίποτ' άλλο.

Από περισσότερη ευελιξία και λιγότερη υπερηφάνεια

Όλη η δουλειά στα κοινοτικά όργανα αποτελεί μια προσπάθεια διαμόρφωσης ευνοϊκού συσχετισμού δυνάμεων και όχι γενική συνέλευση σωματίου, όπου όλα εξαντλούνται στα ζητήματα αρχής.

Από περισσότερη εμπιστοσύνη και λιγότερη καχυποψία

Τα κοινοτικά θέματα αποτελούν κατεξοχήν ζητήματα, όπου το εθνικό συμφέρον παραμένει σταθερό άσχετα με το ποια κυβέρνηση βρίσκεται στην εξουσία. Η προσπάθεια μεγιστοποίησης του εθνικού όφελους μέσα σ' αυτόν τον διακρατικό μηχανισμό, πρέπει να είναι συνεχής και ενιαία.

Αν αυτά γίνουν συνείδηση και από τη σημερινή ηγεσία μας, και απ' αυτή που ίσως κάποτε τη διαδεχθεί, τότε οπωσδήποτε θα πάμε καλύτερα.